

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

І. Г. КОВАЛЬОВА, М. Г. ПРОСТЯКОВ

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до тем курсу політекономії, що самостійно вивчаються
студентами інженерно-економічного факультету**

У п'яти частинах

Частина 5

Рекомендовано Методичною радою НУК

Електронне видання комбінованого
використання на DVD-ROM

МИКОЛАЇВ • НУК • 2011

УДК 330.113(076)
ББК 65.01я73
К 56

Укладачі: І. Г. Ковальова, канд. екон. наук, доцент;
М. Г. Простяков, канд. екон. наук, доцент

Рецензент О.В. Погорелова, канд. екон. наук, доцент

Ковальова І. Г.

К 56 Методичні вказівки до тем курсу політекономії, що самостійно вивчаються студентами інженерно-економічного факультету : у 5 ч. Ч. 5 / І. Г. Ковальова, М. Г. Простяков. – Миколаїв : Видавництво НУК, 2011. – 23 с.

Наведено методичні вказівки до тем навчальної програми для самостійного вивчення студентами проблемних питань етапів, закономірностей розвитку та економічних законів капіталістичного способу виробництва.

Призначено для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

УДК 330.113(076)
ББК 65.01я73

Навчальне видання

**КОВАЛЬОВА Ірина Григорівна
ПРОСТЯКОВ Михайло Григорович**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**до тем курсу політекономії, що самостійно вивчаються
студентами інженерно-економічного факультету**

У п'яти частинах

Частина 5

Комп'ютерне складання та верстання *А.Й. Лихіна*
Коректор *М.О. Паненко*

© Ковальова І. Г.,
Простяков М. Г., 2011
© Видавництво НУК, 2011

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 1,3. Обсяг даних 697 кб. Тираж 14 прим. Зам. № 569.

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54025, м. Миколаїв, просп. Героїв Сталінграда, 9, e-mail : publishing@nuos.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

1. Сутність та місце державно-монополістичного капіталізму

Капіталізм як суспільно-економічна формація постійно розвивається, змінюється та вдосконалюється. Прогрес продуктивних сил вимагає відповідної зміни виробничих відносин. Виникають нові економічні процеси, змінюється положення буржуазії, окремих її груп, що виражається в співвідношенні та реалізації інтересів.

Капіталістична форма розвитку продуктивних сил не є абсолютною. Вона історична, тому що на певному етапі перестає забезпечувати їх розвиток, змінює положення пануючого класу, диференціює його.

Загальний суспільний інтерес – збереження капіталістичної суспільно-економічної формації – залишається головним, але здійснюється з суперечностями, в інтересах окремих прошарків суспільства.

Монополістичний капіталізм виникає внаслідок розвитку продуктивних сил у зв'язку з потужним технічним прогресом і як вираз якісно нового рівня їх усупільненням. Перебігом суспільства від економіки вільної конкуренції до виникнення монополій, а за тим до державно-монополістичного капіталізму реалізується процес постійного зростання рівня усупільнення виробництва при посередності концентрації та централізації капіталу, посилення економічної потужності монополій, степені їх панування в економіці.

Таким чином, генезис суспільно-економічної формації виражається першочергово у діалектиці її базису, економічної системи. На стадії капіталізму вільної конкуренції рівновагу економічної системи та її мету підтримував і реалізовував ринковий механізм. При посередності модифікації закону вартості та забезпечення рівності однієї частини суспільства забезпечувалося встановлення справедливого розподілу створеної та привласненої додаткової вартості у формі середньої норми прибутку.

Цей порядок встановлювався стихійно, але він закономірно періодично порушувався, виникали економічні кризи. Ринковий механізм економічної системи не міг усунути цю закономірність, проте він був спроможним самостійно повернути економіку до рівноваги. Засіб досягнення цієї мети суперечливий, з однієї сторони, модернізується технічна база суспільного виробництва, зростає результативність і рентабельність, а з другої сторони, закладається майбутнє порушення ринкової рівноваги у зростаючому масштабі. Рівень розвитку національних економічних систем весь час зближувався, але вони зберігали суттєві відмінності, розвивалися нерівномірно і виходили із стану економічної кризи уособлено і самостійно. Ринковий механізм в наслідок конкуренції усував з економічної арени недієздатних власників. Ринок був байдужим до індивідуальних характеристик окремих виробників, тому що різниця між ними була лише кількісна і незначна, а місце кожного в економічній системі відносно мізерне, тому втрата кожного з них не зазначалася на сутності економічної системи, але змінювала її стан, повертала до рівноваги.

Становлення вищої стадії-монополістичної не усувало базові риси економічної системи капіталізму, проте принциповим чином змінював ситуацію у суспільному виробництві і, як наслідок, модернізував ринковий механізм, який набуває риси монополістичного ринку.

Господарський суб'єкт, що набуває статус монополіста, встановлює перешкоди для вступу до галузі інших виробників, має більші можливості розвивати сучасне виробництво, організовувати і фінансувати науково-дослідницькі лабораторії, одержувати новітню техніку, технологію і впроваджувати їх у виробництво. Пристосовуючись до розвитку продуктивних сил і структурних зрушень у економіці, завдяки масовому виробництву, він має змогу економити на витратах виробництва і максимізувати прибуток.

Монополія намагається обмежити ринково-конкурентну стихію, спрямовує свої зусилля на захист економічної системи. Використовуючи частково планомірність виробництва окремих підприємств за умов вільної конкуренції, монополія піднімає її на вищий рівень як форму виробничих і комерційних зв'язків у монополістичних об'єднаннях, а якщо вони ставали багатогалузевими в наслідок комбінування та диверсифікації капіталу і виробництва, то планомірність охоплювала все більшу частину господарського комплексу.

В нових умовах монополія намагається подолати антогонізм між виробництвом і споживанням шляхом боротьби за споживчу здатність населення – витіснення з бюджету споживача витрат на споживання то-

варів конкурентних фірм і галузей при посередності обмеження доступу до джерел сировини, ринку кваліфікованої робочої сили, кредитних ресурсів, збивання цін, погіршення умов доставки і збуту товарів конкурентів. З метою одержання максимального монополістичного високого прибутку на внутрішній ринку монополії постачають кількість товарів у межах платіжної спроможності споживачів.

Таким чином, у межах національної економіки монополії функціонують самостійно, реалізують всі складові економічного уособлення і досягають своєї цілової спрямованості-одержання середньої норми прибутку, звичайного надлишкового і монополістичного надлишкового прибутку. Проте фінансовий капітал не задовольняється можливостями лише національної економіки, тому що з'являється сприятлива можливість накопичувати капітал, відтворювати виробництво на розширеній основі і надлишок його спрямовувати за межі національної економіки.

В наслідок вивозу капіталу монополії вступають у відносини економічного розподілу і перерозподілу ринків товарів і капіталу, національного доходу, а за тим і до територіального перерозподілу. Реалізація економічних ознак імперіалізму: вивоз капіталу, економічний і територіальний поділ і перерозподіл світу виявляється не під силу монополіям. Якісні зміни економічної системи вимагають перебудови зв'язків економічного базису і надбудови суспільно-економічної формації.

Наявність таких зв'язків, ступінь їх розвитку і реалізації залежить від особливостей національної економіки, рівня політичного розвитку держави. В середині XIX ст. на Європейському континенті найменш розвинутою країною була Німеччина. Так, в Англії порівняно з Німеччиною видобувалося в 7 разів більше вугілля, вироблялося в 9 разів більше чавуну, пероблялося в 30 разів більше бавовни. Відносно низькому рівню розвитку промисловості відповідала слабкість німецької промислової буржуазії. Феодальне дворянство було чисельне і зберігало значну частину своїх старих привілеїв.

Політична відсталість Німеччини виражалася в її державній роздробленості. На її території крім двох крупних держав – Прусії і Австрії (яка лише частково належала Німеччині) існувало більше 30 "монархій", багато "вільних міст", при чому більшість з них мали власну грошову валюту, митницю, військо, суди, адміністративний апарат, свою систему мір і ваги. Такий стан економічного базису і надбудови гальмував розвиток суспільно-економічної формації, перехід до її вищої стадії – імперіалізму.

Об'єднання німецьких земель, зміна політичного устрою держави у другій половині XIX ст. розширило внутрішній ринок для товарів капіталістичного виробництва, заклало основу для швидкого розвитку металургії і важкої промисловості в цілому. Зростала концентрація і централізація капіталу, що служило основою виникнення і розвитку монополій. Проте для реальної монополізації капіталістичного виробництва, виникнення монополій необхідна була відповідна політика держави.

Держава повина була підтримувати створення монополій і високі ціни на їх продукцію, встановлювати і практикувати високі митні бар'єри і збори. Порівняно з іншими країнами держава в Німеччині усіма силами служила інтересам монополістичного капіталу, об'єднувала капіталістичні підприємства в картелі у примусовому порядку, тисячі ремісників і дрібних капіталістичних підприємств позбавлялися сировини і інших складових елементів виробництва. Саме таке становлення і розвиток економічної системи, її зв'язок і обумовленість надбудою дозволяв в свій час робити висновок, що перехід до монополістичної стадії і перетворення монополістичного капіталізму в державно-монополістичний в Німеччині співпадали і набагато випередили становлення державно-монополістичного капіталізму в Англії, Франції, Росії, США.

Таким чином, держава в усіх країнах втручалася в економіку і до імперіалізму. Вона виконувала значну роль в формуванні капіталістичного способу виробництва, прискорюючи перетворення феодальної економічної системи в капіталістичну, ринкову. Проте в умовах вільної конкуренції, функціонування класичного капіталізму роль держави була не значною і зводилася, як зазначав Адам Сміт, до виконання трьох функцій:

- 1) забезпечення безпеки відносно зовнішнього середовища;
- 2) створення правового порядку;
- 3) розвиток державної інфраструктури.

Положення надбудови відносно економічної системи змінюється в період переходу до вищої стадії капіталізму. Спочатку самосійно формується фінансовий капітал (виключенням являє собою лише Німеччина). Фінансовий капітал захоплює позиції в межах національної економіки і успішно реалізує свою мету-модифікує середню норму прибутку в монополістичний прибуток, що служить основою і висхідним моментом формування фінансової олігархії.

Намагання фінансового капіталу поширити своє панувння, забезпечити зростання своїх прибутків приводить до використання сили і можливостей держави. З цією метою монополії направляють свої представників на керівні посади в державному апараті, які формують і реалізують

політику держави в інтересах фінансового капіталу. Особиста унія забезпечує монополіям одержання вигідних замовлень, пільгових державних кредитів, податкових пільг і митних послаблень, привілеїв.

Особиста унія фінансової олігархії і використання держави прокладають шлях до об'єднання сили монополій з силою держави, тобто виникнення державно-монополістичного капіталізму. Цей процес вперше проявляється на рубежі XIX і XX століть, коли набирали силу останні три ознаки вищої стадії капіталізму – вивоз капіталу, економічний і територіальний поділ світу і розпочинається боротьба за його перерозподіл між провідними імперіалістичними державами.

Інтернаціоналізація продуктивних сил, капіталу і виробництва, поглиблення суперечностей між національноорганізованими економіками посилюють нерівномірність розвитку. Монополіям і фінансовому капіталу необхідні нові економічні відносини, новий економічний порядок для оптимального задоволення власних інтересів. Самостійно встановити їх вони не спроможні, а тому формуються нові відносини на основі об'єднання в єдиний механізм сили монополій і сили держави, коли формуються нові компроміси між національними економіками на рівні держав, а при необхідності приводяться в рух збройні сили і розпочинається епоха імперіалістичних війн.

Імперіалістичні війни не являють собою першопричину державно-монополістичного капіталізму, але вони надзвичайно прискорюють і загострюють процес об'єднання сили монополій з силою держави, переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний.

2. Основні форми державно-монополістичного капіталізму

Зрощування сили монополій і сили капіталістичної держави формувалося поступово й охопило всі сторони і форми суспільного життя: економіку, політику, ідеологію, науку, культуру. Основу цього процесу складають виробничі відносини в економіці.

Технічний прогрес останньої третини XIX століття прискорив усупільнення капіталістичного виробництва, його концентрацію і централізацію. Нарощувалися економічні потужності підприємств гігантів і монополій, що приводило до зростання панівного ставища фінансового капіталу і виникнення нових та поглиблення старих суперечностей.

На початку XX століття динамізм економіки провідних імперіалістичних держав світу виявився настільки високим, що вперше став над-

звичайно надмірним і економічна система капіталізму виявила неспроможність реалізувати його результати. Основна суперечність між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів досягла такої напруги, що монополії, фінансовий капітал і олігархія змусили свої держави розпочати Першу світову війну.

Господарський механізм і виробничі потужності були спрямовані на забезпечення армії, а мільйони людей – робоча сила була перетворена у військових. Війна набула зтяжнього характеру – з літа 1914 року до осені 1918 року і потребувала величезних матеріальних, фінансових і людських ресурсів. Основні бойові дії відбувалися на Європейському континенті. Внаслідок війни національне багатство країн Європи скоротилося в середньому на третину, в тому числі зруйновані, фізично знищені значні обсяги продуктивних сил і виробничих потужностей. У той же час національне багатство Японії зросло на чверть, а США – майже наполовину. Центри господарського життя перемістилися з Європи до США.

У 20-ті роки ХХ ст. монополії мали широке поле господарської діяльності, проте керувалися лише своїми власними, егоїстичними інтересами, а тому не потребували участі та допомоги держави, і як наслідок – розвиток державно-монополістичного капіталу призупинився.

Безоглядне господарювання, ігнорування інтересів суспільства, хаотичне нарощування виробництва, обмеження платоспроможності населення довело національні економічні системи капіталістичних країн до світової кризи 1929–1933 років. Саме Велика депресія змусила фінансовий капітал і державу не тільки оновити, а і підняти на новий рівень співпрацю, постійно шукати і формувати ефективні варіанти взаємозв'язку господарського механізму і держави.

Монополії контролювали майже всі галузі народногосподарського комплексу. Принцип перерозподілу прибутків між галузями був порушений, різко зменшилася платоспроможність населення як результат розорення дрібних підприємців, зростання безробіття (кількість безробітних складала 25 % сукупної робочої сили). Механізм ринкової саморегуляції, що діяв впродовж майже трьох століть без надмірних втрат, а збалансованість економіки періодично оновлювався, виявився не тільки не ефективним, а зазнав краху.

Ринковий механізм втратив такі складові, як вільна конкуренція і вільне ціноутворення, обмежувалася майже повна свобода всіх господарських суб'єктів, за виключенням монополій. Економічна криза

1929–1933 рр. з'ясувала, що процес суспільного відтворення зупинився. Ринкові регулятори вимагають допомоги і повинні використовуватися в органічній єдності з державним регулюванням на основі поширення і посилення економічних функцій держави. Необхідність розвитку суспільно-економічної формації в напрямку зміни співвідношення економічного базису і надбудови стали об'єктивністю.

Кількісне та якісне зростання продуктивних сил змінювало і визначало нові характеристики економічної системи, але монополізм економіки залишав майже без змін приватно-капіталістичне привласнення. Вдосконалювалися форми приватної власності, поряд з індивідуальною і груповою капіталістичною, з'явилася монополістична, але переважала монополістична індивідуальна, а групова монополістична займала незначну питому вагу. Процес розвитку економічної системи складав суперечність: зростання суспільного характеру продуктивних сил, виробництва і одночасне стимулювання розвитку привласнення шляхом обмеження кількості його суб'єктів. Якщо розглядати цей процес з точки зору сутності суспільного відтворення, то:

1) постійно зростає сукупний суспільний продукт кількісно і якісно, причому випереджуючими темпами зростає питома вага речових елементів постійного капіталу, який залишається в самому виробництві та визначає його інтенсифікацію. Якість другої частини сукупного суспільного продукту також вдосконалюється, проте нерівномірно, а кількість її відносно зменшується. Таким чином, структура і кількість матеріального продукту модернізується і зростає у відповідності з потребами і інтересами фінансового і капіталу фінансової олігархії;

2) відтворення робочої сили також здійснюється у відповідності з потребами фінансового капіталу. Якщо раніше якість її була простою: низький рівень освіти і кваліфікації, відносно примітивний рівень потреб, то з розвитком всіх елементів продуктивних сил зростають витрати на освіту, підготовку кваліфікованих робітників, охорону здоров'я. Витрати на підготовку робочої сили не під силу самому її власнику, але і фінансовий капітал не бере на себе такі витрати. Ринок не може забезпечити справедливий розподіл і соціальний захист власників робочої сили в умовах панування фінансового капіталу;

3) відтворення виробничих відносин ускладнюється в зв'язку з модифікацією основного економічного закону. Основним джерелом монополістичного прибутку залишається додаткова вартість. Фінансовий капітал не знає обмежень в підвищенні ступеню експлуатації і одержав можливість перерозподілу національного доходу не тільки власної економіки,

а будь-якої національної економіки, там, де він присутній. При чому перерозподіл утратив усі елементи справедливості, що надзвичайно посилює напругу суперечності не тільки між працею і капіталом, а і між національними капіталами, створює загрозу відтворення капіталістичної економічної системи в цілому. Для відтворення капіталістичних відносин необхідно проведення єдиної економічної політики, корегування соціальних відносин, усунення стихійності, функціонування економічних регуляторів і пошуку компромісів, тривалого часу для виправлення диспропорційності. Фінансовий капітал не спроможний виробити і реалізувати таку політику, приймати компромісні рішення в інтересах стратегічного майбутнього;

4) зростання та ускладнення виробництва призвели до проблемних відносин людини з природою, яка стала втрачати здатність до самовідтворення і потребувала захисту та допомоги людей. Безоглядна експлуатація природного середовища перш за все монополістичними об'єднаннями поставили світ у ХХ столітті на грань екологічної катастрофи, яка стала глобальною проблемою людства. Ринок самостійно неспроможний враховувати і підтримувати на належному рівні екологічний фактор відтворення.

Проблеми суспільного відтворення, неспроможність ринку забезпечити реалізацію сукупного суспільного продукту і стабільне економічне зростання, ефективне використання факторів виробництва призвели до зміни функцій держави і формування нової економічної політики:

1) держава, зберігаючи своє місце в надбудові суспільно-економічної формації, стає елементом економічного базису і реалізує закон одержавлення економіки;

2) поряд з іншими держава стає суб'єктом господарської діяльності;

3) держава набуває функції відтворення сукупного суспільного капіталу, забезпечення поряд з ринком його обороту. Це означає, що вона бере на себе відтворення всієї економічної системи, і активно втручається в процес виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Формування економічних функцій підвищує роль держави як виробника суспільних благ, інвестора, кредитора, регулятора і гаранта процесу відтворення. Сфера дії держави охоплює внутрішній і зовнішні напрями складових суспільно-економічної формації-базису і надбудови. Внутрішні напрями – діяльність держави в національній економіці, політичній, ідеологічній, соціальних сферах. Зовнішній – діяльність держави, її органів відносно інших держав, світової спільноти у сфері забезпечення економічних, політичних, соціальних, ідеологічних інтересів фінансового капіталу, суспільства і держави в цілому.

Реалізація економічних функцій держави відбувається в багаточисельних формах державно-монополістичного капіталізму, але найбільш важливими серед них є: державна власність, державне підприємництво, державно-монополістичне регулювання і програмування економіки, мілітаризація капіталістичної економіки і створення військово-промислових комплексів, стимулювання зовнішньоекономічної експансії, міжнародні форми державно-монополістичного капіталізму.

Конкретні форми об'єднання сили монополій з силою і можливістю, потенціалом держави виникають неодноразово і в різній послідовності та значимості в кожній окремій країні залежно від особливостей національних економік, їх місця та положення у світовій системі господарства, особливостей історичного розвитку та менталітету націй.

Форми державно-монополістичного капіталізму виникали поступово на основі надання державі економічних функцій. Фінансовий капітал ділився своєю економічною владою неохоче і лише тоді, коли іншого виходу не було. В той же час держава забезпечувала йому тактичні поступки для реалізації стратегії і суспільного розвитку в цілому.

Перші елементи розробки нової економічної політики як праобразу майбутніх форм державно-монополістичного капіталізму виникають в кінці XIX ст. у Німеччині. Канцлер Отто Бісмарк переконав владу прийняти соціальне законодавство, на підвалинах якого була створена нова сфера – соціальне страхування, яка пізніше стала "класичною":

- 1) у 1883 році вводиться страхування при хворобі;
- 2) у 1884 році – страхування від нещасних випадків;
- 3) у 1889 році – страхування при інвалідності для промислових робітників, а також вводиться їх пенсійне забезпечення.

Характерною рисою економічної політики уряду Німеччини була стратегія "точечного" впливу на економіку. В рамках такої політики стали відносно самостійними напрямки: митне, аграрне, промислове та соціальне регулювання. В XX ст. на зміну "точечного підходу" приходять варіанти комплексного впливу. Перша світова війна, Велика депресія, складні 30-ті роки XX ст., підготовка, а потім сама Друга світова війна, її результати та соціально-економічні наслідки, зародження науково-технічної революції остаточно сформували форми державно-монополістичного капіталізму.

2.1. Державно-монополістична власність і державне підприємництво. Першим і основоположним елементом будь-якої економічної системи є відносини власності. Перехід до становлення форм державно-монополістичного капіталізму розпочинається з реформування відносин

власності. Продуктивні сили переросли вузькі межі функціонуючих форм приватної власності, в тому числі і монополістичної, започатковується процес одержавлення системи продуктивних сил, відносин власності і господарського механізму.

Державно-монополістична власність поступово поширюється на різноманітні структурні елементи народногосподарського комплексу і сфери суспільної діяльності. В її межах функціонують промислові, транспортні, будівельні, комунальні підприємства, майно державних і відомчих установ (державна адміністрація, армія, поліція), фонди державної соціальної структури – освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, засоби і кошти державного бюджету і державної кредитно-грошової системи.

Становлення державно-монополістичної власності та державного підприємництва відбувається трьома шляхами:

- 1) буржуазна націоналізація окремих підприємств або цілих галузей;
- 2) будівництво нових підприємств за рахунок коштів державного бюджету;
- 3) купівля державою частки акцій приватних підприємств.

Процес виникнення державно-монополістичної власності будь-яким шляхом переслідує інтереси фінансового капіталу і фінансової олігархії:

1. У державну власність переходять підприємства, які не забезпечують реалізацію закону монополістичного прибутку, знаходяться на межі банкрутства під час економічних криз.

Держава націоналізує у свою власність підприємства за великий викуп, що дозволяє їх власникам вилучати продуктивний капітал із малорентабельних та направляти у високорентабельні галузі. Націоналізовані підприємства вимагають великі інвестиції у модернізацію виробництва, великих коштів на науково-дослідницькі та конструкторські роботи, без яких неможливо підняти виробництво і галузі, які на першопочатковому етапі, як правило, капіталомістські та збиткові, але без них виключається структурна технологічна перебудова. Коли процес оновлення та модернізації завершується, фінансовий капітал повертає собі націоналізовані підприємства, або отримує їх продукцію за низькими цінами.

2. Держава будує нові підприємства, функціонування яких дуже важливе для монополій, але потребує великих капіталовкладень, що в даний момент не під силу монополістичним компаніям, ризиковані або потребують довгострокового обороту і мають відносно низьку рентабельність.

3. Держава бере на себе розвиток інфраструктури: енергетики (атомної), транспорту, зв'язку, будівництва доріг, мостів і т. д.

4. Під час підготовки та ведення війни держава будує воєнні об'єкти з метою забезпечення армії, виконання зобов'язань перед союзниками (США, під час Другої світової війни).

Зростання державно-монополістичної власності означає, що в розпорядженні держави зростає частка національного багатства і збільшується її частка в національному доході. Якщо на початку XX століття частка держави у національному доході складала 8...10 %, то у середині століття вона досягає 40...50 %.

Частка державно-монополістичної власності в національних економічних системах нерівнозначна, залежить від структури народногосподарського комплексу. Відносно низький рівень усупільнення продуктивних сил і продуктивного капіталу у США – 10 %, Німеччині, Канаді та Японії – 20...30 %, Великобританії і Франції – 30...45 %. Значно більша різниця державного підприємництва у виробництві промислової продукції. Так, у США – це 1...2 %, у Великобританії, Швеції, Франції та Німеччині – 10...15 %, Австрії та Італії – 20...25 %.

Виробництво промислової продукції державними підприємствами дозволяє фінансовому капіталу збагачуватися за рахунок використання їх продукції та послуг за монополюно низькими цінами. Так, у 70-ті рр. XX ст. у Франції монополіям поставлялося кам'яне вугілля за ціною 95 фр. за тону, всім іншим, у тому числі населенню, – 305 фр., при витратах на добування 1 тону – 103,4 фр. Аналогічна система цін у газо-, електро- і водопостачанні.

Не дивлячись на вигідні умови відносин між державними підприємствами і монополіями, фінансовий капітал виступає проти розширення державного сектора виробництва.

Держава як суб'єкт економічної політики повинна справедливо представляти і реалізовувати інтереси всього суспільства, різних класів та верств населення. Проте інтереси фінансового капіталу завжди знаходяться на першому місці, переважають над інтересами всіх інших. Причому фінансовий капітал, фінансова олігархія керуються не тільки економічними, а і політичними інтересами. Рівень усупільнення продуктивних сил, капіталу і виробництва не повинен стати загрозою існування економічної системи і відповідної їй надбудови. Коли виникає загроза такої відповідності, періодично проводяться кампанії реприватизації різного масштабу. Вони відбувалися у Німеччині, Великобританії, Франції.

2.2. Державно-монополістичне регулювання, програмування і прогнозування економіки. Економічна криза 1929–1933 рр. остаточно підірвала довіру до можливостей ринкового саморегулювання. В нових умовах у господарських системах капіталістичних держав не було механізму збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення самостійного самовідтворення і стабільного зростання. Вихід з цієї ситуації був один – необхідно підняти на якісно новий рівень роль державної співпраці, знайти більш ефективний варіант взаємозв'язку господарського механізму і держави з метою створення дієвого комплексу державних засобів підтримки і корекції економіки. У зв'язку з цим однією із важливіших форм державно-монополістичного капіталізму стало державне регулювання економіки.

Державно-монополістичне регулювання економіки – це поєднання політичної влади держави та економічної сили фінансового капіталу в єдиний механізм, розробка на цій основі сукупності заходів, спрямованих на впорядкування економічних процесів, здійснення на них впливу або безпосереднє визначення їх дії та спрямованості з метою послаблення основної суперечності капіталістичної формації, зростання прибутку, збереження ринкової економічної системи та її еволюції.

Державно-монополістичне регулювання і програмування економіки, починаючи з 30-х рр. XX ст., а особливо після Другої світової війни і в умовах розгортання науково-технічної революції, стає невід'ємною складовою економічної політики імперіалістичних держав, зміст якої постійно нарощується і структурно вдосконалюється. Поступово воно почало носити не тільки регіональний, а і загальноекономічний, пізніше і міжнародний характер. Економічна політика стала взаємопов'язаною системою довогострокових і поточних цілей економічного розвитку, комплексом відповідних державних рішень (законів, постанов й інших нормативних актів) та заходів, спрямованих на досягнення соціально-економічних цілей з використанням державної влади у сфері економіки.

Заходи державно-монополістичного регулювання економічного розвитку мають практичний і теоретичний аспекти:

1) сукупність конкретних заходів та методів реалізації державного регулювання;

2) систематичне наукове дослідження заходів, дій та методів, що спрямовані на формування шляхів найбільш ефективного розвитку національної економіки, розробка її моделей і прогнозів, формування економічного мислення та розуміння того, що задача держави полягає лише в тому, щоб створити граничні умови, в рамках яких господарські суб'єкти повинні самі знаходити найбільш раціональні рішення.

Поступово в економічній політиці держав сформувалися методи, що впливають на загальноекономічні процеси, і методи, що спрямовані на регулювання конкретних сфер господарства. На основі використання інституціонального і галузевого критеріїв класифікації можна виділити також такі напрямки державного регулювання і прогнозування, як: аграрне, промислове, науково-технічне, транспортне, соціально-економічне, зовнішньоекономічне. У відповідності з функціональним підходом виділяють: кон'юктурний, структурний, ціновий, валютний, кредитний, фінансовий варіанти економічної політики.

Методи, засоби та напрямки державно-монополістичного регулювання визначаються економічними теоріями, незалежно від того, знаємо ми їх, чи ні. Економічні закони діють об'єктивно, не залежать від волі та свідомості людей. Діють вони стихійно і самостійно. У зв'язку з цим підходи до втручання держави в економіку завжди визначаються двома факторами:

1) конкретною економічною ситуацією, діалектикою господарської системи;

2) рівнем економічного мислення.

Ці фактори взаємопов'язані. В той же час вони мають відносну самостійність. Ведучим є перший фактор як переважно об'єктивний. Економічне мислення в залежності від зміни господарської ситуації модифікується, тому що з розвитком суспільства змінюється уявлення про цінності і навіть традиційні задачі та напрямки розвитку економіки вирішуються з нових позицій. Довгий шлях становлення і розвитку капіталістичної господарської системи й економічної політики базувався на класичній політичній економії, яка визначала, що краща економічна політика – це економічна політика державного невтручання.

Кейнсіанська економічна теорія, яка започатковується в ХХ ст., у протилежність класичній розглядає втручання держави в економіку обов'язковим і спрямованим перш за все на стимулювання сукупного попиту. Макроекономічна політика повинна поєднати бюджетне регулювання з грошово-кредитною політикою з метою забезпечення повної зайнятості, стабілізації економічного циклу, темпів економічного зростання.

У повоєнний період, після Другої світової війни, послідовно чередуються: неоліберальна концепція, неоконсервативний напрямок економічної теорії та монетаристська концепція.

Неоліберальна концепція відстоює принцип невтручання держави в економіку. Проте держава одночасно повинна формувати і захищати

конкретний господарський порядок, обмежувати процес монополізації економіки, а також здійснювати регулювання соціальних проблем.

Неоконсервативний напрямок економічної теорії в частині державного регулювання економіки основну увагу відводить антиінфляційним заходам: регулювання грошової маси, забезпечення бюджетної рівноваги, відокремлення і проведення виваженої бюджетної та кредитно-грошової політики. Серед економічних функцій держави наголос робиться на контролі та корегуванні темпів зростання пропозицій грошей. Кількість грошей в господарському обороті повинна відповідати темпам реального економічного зростання, очікуваній інфляції, забезпечувати процес суспільного відтворення.

Монетаристська концепція близька до неоконсервативного напрямку і відкидає можливість використання грошової політики для забезпечення бюджетної рівноваги, фінансування бюджетного дефіциту, якщо він призводить до такої кількості грошей в обороті, що перевищує реальні темпи економічного зростання.

Ефективність державно-монополістичного регулювання досягає максимуму в тому випадку, коли воно пов'язане з реаліями конкретної національної економіки, тобто враховує політичний розклад сил, виробничо-технічний потенціал, стан соціальної структури, інституціональний порядок загальнодержавного і місцевого управління, участь і місце в міжнародному поділі праці та глобальному економічному середовищі. Держава може ставити будь-які цілі, але для їх досягнення необхідна наявність ресурсів як матеріального, так і нематеріального порядку, засобів і методів, які гарантують їх реалізацію, тобто створюється відповідний механізм державного регулювання.

Для впровадження в життя напрямків державного впливу на економіку, її суб'єктів використовуються дві групи основних методів: адміністративно-правові та економічні.

Адміністративно-правові включають: обмеження виробництва окремих видів продукції, контроль за розподілом матеріалів, сировини, комплектуючих деталей, примушення до об'єднання або закриття, ліквідації дрібних підприємств, регулювання умов праці, обмеження заробітної плати, антимонопольне і цінове регулювання.

Економічні методи регулювання здійснюються при посередності державного підприємництва, державних капітальних вкладень, реформи оподаткування, структурної та кредитно-грошової політики, активної амортизаційної політики (прискорена амортизація), державного стиму-

лювання науково-дослідницьких та конструкторських розробок, науково-технічної політики.

Принципові відмінності між адміністративними та економічними методами регулювання економіки полягають у тому, що перші обмежують свободу вибору господарських суб'єктів, а економічні, непрямі методи регулювання, виключають обмеження, зберігають право вибору, включають економічний ризик для підприємця.

Усі форми і методи регулювання економіки державою направлені на виконання своїх функцій: корегуючої, стабілізаційної, розподільчої (розподіл і перерозподіл доходів), стимулюючої.

У механізмі державно-монополістичного регулювання особливе місце належить державному бюджету. Використовуючи бюджетні кошти, держава фінансує проведення антициклічних засобів (державна закупівля продукції, дотації і пільги окремим суб'єктам підприємницької діяльності), структурна модернізація господарського комплексу з допомогою кредитування та інвестицій, реалізація соціальних програм (суспільні роботи, стимулювання споживчого попиту, навчання та перепідготовка кадрів тощо).

У середині 50-х рр. XX ст. державно-монополістичне регулювання економіки доповнюється державним програмуванням. Державна влада започатковує сполучення різних форм державного регулювання і монополістично-корпоративного планування в єдину систему не тільки тактичного (короткострокового), а і стратегічного, перспективного характеру з метою досягнення певних цілей, головними серед яких є не тільки максимізація прибутків фінансового капіталу, а і збереження капіталістичної суспільно-економічної формації. Держава розробляє довготермінові програми наукових досліджень, технічної і технологічної модернізації суспільного виробництва, капітальних вкладень, підготовки висококваліфікованої робочої сили, експорту та імпорту продукції.

Державне програмування направлене на вдосконалення процесу відтворення і забезпечення найбільш сприятливих умов для функціонування фінансового капіталу. Воно носить характер рекомендацій, служить орієнтиром для монополій в умовах посилення глобалізації економік, але ні в якому разі не обмежує їх економічну самостійність і уособленість. Синтез корпоративного планування та державно-монополістичного програмування і прогнозування в певній мірі згладжує основну суперечність капіталістичного способу виробництва, а у тісній взаємозв'язку з науково-технічною революцією започатковує формування нової форми со-

ціально-економічної системи, яка одержала назву змішаної економічної системи.

2.3. Мілітаризація капіталістичної економіки і військово-промисловий комплекс. Мілітаризація – це система засобів, направлених на розвиток економіки з метою нарощування воєнної могутності держави. Історично це перша форма державно-монополістичного капіталізму, необхідність якої виникла на початку ХХ ст. як один із шляхів реалізації ознак імперіалізму (економічний та територіальний перерозподіл світу). Коли міжімперіалістичні суперечності досягли певної напруги і фінансовий капітал не міг вирішити їх мирним шляхом, монополістичні союзи та фінансова олігархія підштовхнула свої держави до Першої світової війни. Проте практично вони не були матеріально готові до неї.

Чисельність армій зросла за рахунок мобілізації військовозобов'язаного населення, але оснащення їх амуніцією, продуктами, фуражем і озброєнням значно відставало від потреб. Мілітаризація економіки, перерозподіл національного доходу на її матеріалізацію та ведення війни здійснювалися уже в процесі воєнних дій, що відбилося на тривалості війни та її результатах.

Розкол світової економіки на дві системи вплинув на формування цього напрямку державно-монополістичного капіталізму після Першої світової війни.

У міжвоєнний період з 1918 по 1939 рр. імперіалістичні держави та їх уряди систематично формували свої бюджети з урахуванням мілітаризації економіки, що призвело до започаткування військово-промислового комплексу.

Військово-промисловий комплекс – це союз монополій, що виробляє озброєння, верхівки державного апарату та вищих чинів збройних сил.

Мілітаризація економіки та формування військово-промислового комплексу мають свої національні особливості, але як форма державно-монополістичного капіталізму виконують важливу роль не лише в економіці, а і впливають на внутрішню та зовнішню політику своєї країни і на стан міжнародних відносин, загострення міждержавних суперечностей.

Зазначена форма державно-монополістичного капіталізму виконує наступні функції:

1) забезпечення реалізації основного економічного закону на монополістичній стадії – одержання монополістичного прибутку та його надлишку основним суб'єктом військово-промислового комплексу;

2) гарантує економічний та територіальний поділ та перерозподіл ринків товарів і капіталу, привласнення національних доходів інших країн;

3) створення гарантованого внутрішнього ринку збуту воєнної продукції за рахунок державної закупівлі на кошти бюджету;

4) створення напруги у світових відносинах і стимулювання гонки озброєння, формування світового ринку озброєння;

5) частково гальмує основну суперечність капіталістичної економічної системи, пролонгує її збереження та існування.

Функції мілітаризації економіки та військово-промислового комплексу формувалися не одночасно і реалізовувалися з різним успіхом.

Мілітаризація економіки та дітище імперіалізму – військово-промисловий комплекс – стали ворогом усього людства ще вперіод 1918–1939 рр. Держави-переможці у Першій світовій війні Велика Британія та Франція уже в цей час стали проводити активну політику підтримки колишнього супротивника – Німеччини, яка успішно використала її на розв'язання Другої світової війни. Уряди Великої Британії та Франції весь період 30-х років намагалися спрямувати Німеччину на схід, на Радянський Союз як антогоніста капіталістичної економічної системи. Проте розбійницькі удари німецького імперіалізму були направлені в першу чергу проти них самих.

У міжвоєнний період Велика Британія і Франція намагалися будувати Європейську безпеку без участі Радянського Союзу та проти нього, що призвело до нової світової війни. Такий перебіг зовнішньої політики, яка визначалася державно-монополістичним капіталізмом, визнали Європейські політики та вчені після завершення війни [2].

Після закінчення Другої світової війни військово-промисловий комплекс не згорнув свою діяльність, а навпаки – розростався і посилював свою могутність, перетворився в глобальну проблему людства.

Президент США Ейзенхаузер, покидаючи свою посаду, звернувся до американського народу зі своїм знаменитим застереженням відносно загрози, яку несе мілітаризація суспільства і зростання ролі військово-промислового комплексу в політичному житті країни. Застереження було зроблене політичним діячем, який досконало знав могутність першого в світі військово-промислового комплексу, був знайомий з його арсеналом, зразками зброї та теоретичними розробками, попереджав американський народ і весь світ відносно того, які духовні, матеріальні та куль-

турні загрози несуть добрі старі американські компанії на зразок "Боінг", "Дюпон", "Локхід", "Хьюз" і т. д. [6].

3. Механізм створення державно-монополістичного капіталізму

Процес поєднання сили монополій з силою держави складний і багатоваріантний. Провідну роль у ньому виконують політичні партії, які мають довгу історію функціонування: в США – це республіканська і демократична, в Англії – лейбористська і торі. В Німеччині, коли прийшов до влади Гітлер, уряд формувався лише на базі нацистської партії, всі інші були визнані як незаконні, ліквідовані або знаходилися на нелегальному положенні, а їх представники – в концтаборах.

Крім політичних партій певну роль в єднанні сили держави та монополій виконують релігійні, молодіжні та інші буржуазні організації, виборча система, засоби масової інформації. Проте, як свідчить практика капіталістичних країн, центральне місце в механізмі формування державно-монополістичного капіталізму займають союзи підприємців, які створюються фінансовим капіталом як генеральні штаби монополій для забезпечення єдності та одностайності в протистоянні найманим робітникам і суспільству в цілому, реалізації власних інтересів. Саме ці штаби та їх представники лобіюють приватні інтереси фінансового капіталу.

Союзи підприємців мають надзвичайну економічну владу, а тому легко здобувають політичну перевагу і владу шляхом:

- 1) участі у формуванні кадрів державного апарату;
- 2) особистій унії фінансового капіталу в органах держави;
- 3) фінансуванні лівової частки витрат на підтримку діяльності партій;
- 4) делегування власних кандидатів у депутати та урядові установи;
- 5) розробки законопроектів і забезпечення їх прийняття в парламенті, сенаті і т.ін.;
- 6) створення консультативних комітетів і комісій при міністерствах і урядах.

Висновок. В економічній літературі існують розбіжності відносно сутності та місця державно-монополістичного капіталізму в системі капіталістичного способу виробництва.

Виходячи з викладеної сутності, умов формування, складових та напрямків цього процесу, можна зробити висновок, що державно-моно-

полістичний капіталізм не є самостійним, особливим етапом розвитку капіталістичного способу виробництва. Монополістична стадія даного способу виробництва, її економічна система зберігає основу – приватну власність, проте модернізує і доповнює її форми, вдосконалює і кількісно нарощує систему економічних законів, механізм їх реалізації.

Нарощування кількісно й ускладнення якісно характеристики продуктивних сил посилює антагоністичну сутність і конкретні форми основної суперечності капіталізму і унеможлиблюють стихійне вирішення її при посередності ринкового механізму. Досягнення граничної можливості саморегулювання обмежує економічне зростання і набуває безпрецедентного соціального значення, а тому виникає об'єктивна необхідність розробки і формування механізму з'єднання сили монополій і держави, перетворення економічної потужності монополій в політичну владу. Одночасно активізується роль елементів надбудови, перш за все держави при посередності надання її органам економічних функцій. Зміни відносин економічного базису та надбудови, подальша реформація економічної системи започатковує елементи нового виду економічної системи – змішаної.

Список використаної літератури

1. **Варга, Е.** Исторические корни особенностей германского империализма [Текст] / Е. Варга // Свободная мысль. – 2010. – № 5(1612). – С. 141–154.
2. **Джордан, В. М.** Великобритания, Франция и Германская проблема в 1918–1933 гг. [Текст] / В. М. Джордан : [пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1945. – С. 302.
3. **Ленин, В. И.** Империализм, как высшая стадия капитализма. [Текст] / В. Ленин // Полн. собр. соч. – М. : Политиздат, 1974. – Т. 27. – С. 299–426.
4. **Ленин В. И.** Война и революция [Текст] / В. Ленин // Полн. собр. соч. – М. : политиздат, 1974. – Т. 32. – С. 77–102.
5. **Сорвина, Г. Н.** Политическая экономия в системе ГМК [Текст] / Г. Н. Сорвина. – М. : Мысль, 1988. – С. 197.
6. **Фаррелл, Джозеф.** Черное солнце Третьего рейха. Битва за "оружие возмездия" [Текст] / Джозеф Фаррелл ; пер. с англ. С. Саксина. – М. : Эксмо, 2008. – С. 464.

Зміст

1. Сутність та місце державно-монополістичного капіталізму	3
2. Основні форми державно-монополістичного капіталізму	7
2.1. Державно-монополістична власність і державне підприємництво ..	11
2.2. Державно-монополістичне регулювання, програмування і прогнозування економіки	14
2.3. Мілітаризація капіталістичної економіки і військово-промисловий комплекс	18
3. Механізм створення державно-монополістичного капіталізму	20
Список використаної літератури	22